

Nagy Kornél

Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények

Mártonffy¹ György (1663–1721) püspököt nemcsak a magyarországi rekatolizáció egyik kulcsfigurájaként, hanem az erdélyi katolicizmus legfontosabb megújítójaként tartják számon. Ő volt az első olyan római katolikus főpap, aki ténylegesen meg tudta vetni a lábát a fejedelemség területén, és több mint száz év elteltével képes volt valóban ellátni az addig betöltetlenül álló püspöki hivatalt Erdélyben. Viszonylagosan rövid ideig tartó egyházi hivatala során (1713–1721) sokat tett a megtépzott erdélyi katolicizmus helyreállításáért: támogatta az egyházi oktatást és a szerzetesrendeket, rendszeres egyházlátogatásokat végzett egyházmegyéjében, valamint sokat tett a mindennapi hitélet felvirágoztatásáért.

A rendelkezésünkre álló kisszámú szakirodalom szerint Mártonffy püspök szívélyes kapcsolatokat épített ki az unitus hitű erdélyi örményekkel. Különösen kiegyensúlyozott volt ez a kapcsolat 1715 után, amikor is unitus püspökük, az egyházi uniót levezénylő Oxendio Virziresco (1654–1715) eltávozott az élők sorából.²

Ezt a mondhatni idilli képet a közelmúlt levéltári kutatásai igencsak árnyalták. Sőt a szentszéki levéltárakban őrzött írott dokumentumok erről a kapcsolatról teljesen más tónusban számoltak be. Ezért a következőkben többek között arra teszünk kísérletet, hogy az eddig részben feltárt, illetve még fel nem tárt kútfők alapján revízió alá vegyük Mártonffy püspöknek az erdélyi örményekkel fennálló viszonyát. Továbbá arra is választ keresünk cikkünkben, hogy a 17. század utolsó harmada óta milyen egyháztörténeti folyamatok vezettek a már Rómához hű erdélyi örmények és az erdélyi római katolikus püspök közötti viszony megromlásához.³

Nagy Kornél (1973) – tudományos munkatárs, PhD, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, nagy.kornel@btk.mta.hu

¹ Mártonffy György püspök családnévének több változata ismert, úgymint Mártonfi vagy Mártonffi, ám hosszas gondolkodás után úgy döntöttünk, hogy e cikkben a Mártonffy alakot használjuk, mert a rendelkezésünkre álló levéltári dokumentumok túlnyomó többségében ez az alak szerepelt.

² Az erdélyi örmény unitus misszionárius és püspök nevének több alakja van, mint például Auxendus Virzirescus, Oxendus Virziresky stb. A cikkben viszont az olaszosított Oxendio Virziresco alakot használjuk, mert saját kézü és a Szentszékhez küldött jelentéseit és leveleit mindig ebben a formában írta alá. Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben*. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae 2.) 274. A továbbiakban Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok*.

³ Mártonffy püspöknek az erdélyi örményekhez fűződő viszonyáról a kisszámú szakirodalom is megemlékezik, de a körülményeket nem tisztázza megnyugtatóan. Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae 1859. 73–78. A továbbiakban Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum*; Ványó Tihámér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1815*. Pannonhalma 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár 2.) 113–116. A továbbiakban Ványó Tihámér Aladár: *Püspöki jelentések*; A lengyel Gregorio Petrowicz e kérdéskörben Lukácsy Kristóf argumentációját követi a lengyelországi örmény unitus egyház történetéről írott monográfiájában, és ezeket igyekezett néhány szentszéki dokumentummal alátámasztani, mégpedig oly módon, hogy ezeket a forrásokat semmiféle forráskritikai vizsgálat alá nem vonta. Erről lásd még Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte Terza. (1681–1951)*. Roma 1988. (Studia Ecclesiastica 17. Historica 10.) 168–169, 173–175, 181.

Az erdélyi örmények első csoportja 1668-ban menekült Moldvából Erdélybe apostoli (keleti rítusú) püspökük, Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) vezetésével.⁴ Menekülésük oka az volt, hogy tevőlegesen részt vettek egy, Gheorghe Duca (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683) moldvai fejedelem adópolitikája ellen irányuló felkelésben, amelyet utóbb a hatóságok kegyetlenül vérbe fojtottak.⁵ Ezt követően 1672-ben egy újabb örmény menekülthullám érkezett a fejedelemség területére. Ugyanis az említett esztendőben az oszmán-török csapatok elfoglalták az akkor Lengyelországhoz tartozó Podóliát és Kamenyec-Podolszk (*Kameniec-Podolski*) városát, amelynek folytán számos örmény család volt kénytelen elhagyni korábbi otthonát.⁶

Az erdélyi örmények az 1668–1672. évi bemenekülésüket követően közel két évtizedig szabadon gyakorolhatták ősi keleti keresztény hitüket, és a katolikus egyház részéről nem kerültek semmilyen nemű egyházi uniós politika látókörébe. Jóllehet a protestáns politikai vezetés alatt álló Erdélyi Fejedelemség, az oszmán hódoltság alatt álló magyar területek, valamint Magyar Királyság már a 17. század első harmada óta a Szentszék egyik legfontosabb kelet-közép-európai missziós célterületének számított.⁷ Ez a fajta „kegyelmi” állapot ugyanakkor az ő szemszögükből 1680-as évek közepére jelentősen megváltozott.⁸

Ugyanakkor mind a diaszpórában, mind az anyaországi területeken élő örmények körében a római katolikus egyház kiemelt figyelmet szentelt a misszióknak. Ennek folyományaként már jelentős sikereket is fel tudott mutatni. A térítések következtében az örmény apostoli egyház bizonyos csoportjai áttértek a római katolikus hitre. Sőt Nikol Torosowicz (1603–1681) lembergi örmény érsek egyházi uniójának köszönhetően: hosszan tartó, durva konfliktusok árán a lengyelországi örménység egyházi unióra lépett Rómával (1624–1681), S ez jelentős befolyást gyakorolt az erdélyi örményekre.⁹

⁴ Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma, Olaszország (= APF) Scritture riferite nei Congressi (= SC) Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 525r.–526v., Fol. 602r.–610v.; Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Kézirat- és Könyvtár, Bp. Magyarország (= ELTE EKK). Collectio Hevenesiana (= Coll. Hev.). Cod. 21. Pag. 81.

⁵ APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 265r.–267v.; APF Fondo di Vienna. Vol. 8. Fol. 74r.–77v.

⁶ Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum* 14–15.; Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. Kolozsvár 1860. 124. Továbbiakban Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* i.m.; *Kamenic' . Taregirk' Hayoc' Lehastani ew Rumenioy* [Kamenyeci krónika: A lengyelországi és a romániai örmények évkönyvei]. Ašx. Lewond Ališan. Venetik 1896. 125–127.; Suren Kolandjian: *Les Arméniens en Transylvanie en Xe–XVIIIe siècles*. Revue des études arméniennes, Nouvelle Série 4 (1967). 359–361.; Pál Judit: *Örmények Erdélyben a 18–19. században*. = *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 27–38.; Nagy Kornél: *Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról*. (Az 1693. évi *Fidelis relatio*.) *Történelmi Szemle* 50 (2008). No. 2. 253.

⁷ Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon*. I. (1572–1647). Bp. 2002. (Humanizmus és reformáció 26.) 199–286.; *Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania (1572–1717)*. I. Ed. István György Tóth. Roma–Bp. 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma Fontes 4.) 27–80.; Tóth István György: *A szagatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622–1700*. Századok, 138(2004). No. 6. 843–892.; Tuszor Péter: *A barokk pápaság*. Bp. 2004. 156–166.; Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Bp. 2009. (TDI Könyvek 8.) 147–247. A továbbiakban Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?; Mihalik Béla Vilmos: „Ihon már most csak neveti Jesuita...” Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán (1674–1694)*. = *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiatal Levéltárosok Egyesületének konferenciája. Badacsony, 2010. július 9–11*. Szerk. Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczy Áron. Bp. 2011. 62–71.

⁸ Ugyanakkor Szebelébi (*Zebelebi*) Bertalan (1631–1708), erdélyi római katolikus püspöki vikárius már 1680 körül megpróbálta áttéríteni az örményeket Róma hitére, de ez a kísérlete akkor az örmények makacs ellenállása miatt elbukott. APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 155r.–156r.

⁹ Gregorio Petrowicz: *L'untone degli armeni di Polonia con la Santa Sede. Parte Seconda (1624–1681)*. Roma 1950. (Orientalia Christiana Analecta 135.); Edmond Schütz: *An Armenian-Kipchak Document of 1640 from Lvov*

1683-ban Francesco Martelli (1633–1717) varsói apostoli nuncius, valamint Francesco Bonesana (1649–1709) theatinus¹⁰ szerzetes, a lembergi Örmény Kollégium (*Pontificium Collegium Armenum, Pontificio Collegio Armeno, Dpratum Hayoc'*) rektora, valamint a már unitussá vált lembergi örmény érsekség együttesen kezdeményezte a Szentszék missziókat koordináló intézményénél, a Hitterjesztés Szent Kongregációjánál (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*)¹¹ az erdélyi örmények körében végzendő katolikus missziók megszervezését.¹² Kérésüket vagy kezdeményezésüket azzal támasztották alá, hogy az erdélyi örmények olyan területekről érkeztek vagy menekültek Erdélybe, mint Lengyelország és Moldva, amelyek mindig is a lembergi örmény érsekség egyházi joghatósága alá tartoztak. A nevezett érsekség ezt az igényét vagy jogát pedig az egyházi unió megkötése után is fenn kívánta tartani.¹³ Így a Szentszék nem górdított akadályt a kérés elé, és csakhamar jóvá is hagyta azt. Ennek folytán a Szentszék 1685-ben, a Propaganda Fide papneveldejében, a római Collegium Urbanumban (*Collegio Urbano, Dpratum Urbanean*) tanult Oxendio Virziresco személyében egy moldvai születésű örmény papot küldött Erdélybe az örmények áttérítésére.¹⁴

A kezdeti nehézségek ellenére az örmény misszionáriusnak több családot sikerült áttérítenie a katolikus hitre.¹⁵ Azonban missziója kapcsán kulcskérdésnek bizonyult, hogy sikerül-e az örmények apostoli, azaz keleti hitű püspökét, Minas T'oxet'ec'it is megnyernie a vallási

and its Background in Armenia and in Diaspora. = Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe. Ed. György Kara. Bp. 1987. 247–330; Lewon Xac'ikean: *Haykakan galt'avayrerē Ukrainayum XVI–XVII darrerum [Örmény kolóniák Ukrajnában a 16–17. században]. = Ašxatut'iwinner [Tanulmányok].* 2. Ašx. Paroyr Muradean. Erewan 1999. 241–273.

¹⁰ Elnevezésük *Ordo Clericorum Regularum* vagy *Ordo Theatinorum*. (A rövidítésük CR.) A rendet Thienei Szent Kajetán (*Gaetano dei Conti di Tiene*) (1480–1547) és Gian Pietro Caraffa (1476–1559), a későbbi IV. Pál pápa (1555–1559) alapította 1524-ben Rómában. A szerzetesrend VIII. Orbán (1623–1644) pápa utasítására az 1641. évtől a római Collegium Urbanum vezetését is ellátta. A theatinus rend elsősorban missziós és tanító rendként tevékenykedett. A rend képviselői legfőképpen a Közel-Keleten, Közép-Európában és a Kaukázusban végeztek jelentős hittérítői munkát. Nevüket Thienei Szent Kajetán (kajetánusok), valamint Chieti város latin neve (*Theatae/Theate*) után kapták, mert a rend alapításakor Gian Pietro Caraffa Chieti város püspöki hivatalát látta el. A szerzetesrend főtemploma, a Sant'Andrea della Valle bazilika Rómában található. Erről lásd bővebben Herbert Vaughan: *The Life of St. Cajetan: Count of Tiene, Founder of the Theatines*. London 1888.; Paul A. Kinkle: *The Theatines in the History of Catholic Reform Before the Establishment of Lutheranism*. Washington D.C. 1941.

¹¹ A cikkben az egyszerűsítés végett a nevezett szentszéki intézmény elnevezésére a Propaganda Fide kifejezést használjuk a továbbiakban.

¹² Ekkor a lembergi unitus örmény érsekséget 1683–1686 között ügyvivő jelleggel Deodatus Nersesowicz (1647–1709) címzetes traianopolisi püspök, érseki helynök (*coadiutor*) vezette, mert a kinevezett érsek, Vardan Hunanean (1644–1715) még misszionáriusként (és egyébiránt Epiphania címzetes püspökeként) az anyaországi örmény területeken tartózkodott. APF Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide (= Acta SC). Vol. 53. Fol. 248r.; APF Acta SC. Vol. 56. Fol. 148r.–v., Fol. 207r., Fol. 256r.; APF Scrittura Originali riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG). Vol. 496. Fol. 503r.; APF SOCG. Vol. 563. Fol. 168r.; APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (= Lettere SC). Vol. 72. Fol. 69r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 223r., Fol. 374r., Fol. 378r.–381/v., Fol. 382r., Fol. 462r., Fol. 491r.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 126r.–127r.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 195r.–v.; APF Fondo di Vienna. Vol. 42. Fol. 49/v.

¹³ APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 134r.–135/v.

¹⁴ APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 114r.–v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v., Fol. 338/v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 33/v.–34r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 418r., Fol. 462/v., Fol. 465r., Fol. 488r., Fol. 490r.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 81–82.

¹⁵ APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 468r.–469/v.; Lásd még: *Step'anosi Rošk'ay Žamanagrut'win kam Tarekank' ew Ekelec'akank'* [*Step'anos Rošk'ay: Kronológia, avagy egyházi évkönyvek*]. Ašx. Hamazasp Oskean. Vienna 1964. (Calouste Gulbenkian Foundation. Armenian Library.) 185. A továbbiakban Step'anos Rošk'ay: *Žamanagrut'win*

egyesülésnek. Sokáig a tudomány azt a nézetet vallotta, hogy maga Minas püspök Oxendio tevékenységének köszönhetően elfogadta az vallási uniót, és az 1686. év végén Lembergben letette a katolikus hitvallást Opizio Pallavicini (1632–1700) varsói apostoli nuncius és Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsek kezébe.¹⁶ Ezt a korabeli szentszéki források is határozottan cáfolták.¹⁷ Minas püspök csakugyan járt Lembergben, de nem a nunciussal, hanem csak Vardan Hunanean érsekkel találkozott, és éles polémiát folytatott vele az örmény apostoli hit védelmében.¹⁸ Sőt a legutóbbi kutatások tükrében bizton állítható, hogy Minas püspök sem önmaga, sem pedig az erdélyi örmény közösség nevében nem tette le a katolikus hitvallást, sem Pallavicini nuncius, sem pedig Hunanean érsek kezébe.¹⁹

Minas püspök tehát nem katolizált, ám Lembergben való távozását követően csakhamar, máig tisztázatlan körülmények között elhalálozott.²⁰ Azonban Minas püspök halála megkönnyítette Oxendio munkáját, és kis idő múltán az 1689. év februárjában, Lembergben Giacomo Cantelmi (1645–1702) akkori varsói apostoli nuncius tudtával az örmény közösség hivatalosan is letette a katolikus hitvallást Vardan Hunanean unitus érsek kezébe, és kimondta a vallási uniót.²¹ A Szentszék méltányolta Oxendio fáradozásait, és 1690-ben az erdélyi örmények unitus püspökének és egyúttal apostoli vikáriusának nevezte ki, viszont az egyházi joghatóságot nem a lemergi örmény unitus érsekség, hanem közvetlenül maga a Szentszék gyakorolta a Propaganda Fidéen keresztül.²² Ugyanakkor Oxendiot szándékosan címzetes és nem megyéspüspöknek nevezték ki, mert a Szentszék figyelembe vette a bécsi udvar, valamint a magyar katolikus egyház szempontjait is. Nekik ugyanis elemi érdekük volt, hogy mielőbb újjászervezzék a 17. század eleje óta betöltetlen erdélyi római katolikus egyházmegyét.²³ Oxendiónak ráadásul a kinevezésekor meghagyták, hogy neki nemcsak a saját erdélyi örményeinek a hitéletével, hanem a főpásztor nélkül élő erdélyi római katolikus hívekkel is foglalkoznia kell. Ez viszont számára nem jelentett akadályt, mert magát örmény származása ellenére mindig is a római katolikus egyház hívének tartotta, s minthogy latin rítusban is szentelték pappá Rómában, és latin rítus szerint is misézett.²⁴ Ezért nem meglepő, hogy Oxendio püspök is a latin rítust támogatta,

¹⁶ Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma, Olaszország (= ARSI). Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81/v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 82.

¹⁷ APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 13/r.–v., Fol. 374r.–375/v.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 472/r.–v.

¹⁸ APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 103r.–105/v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; APF LDSC. Vol. 76. Fol. 90/r.–v.; Archivio Segreto Vaticano, Vatikánváros (= ASV) Archivio della Nunziatura in Vienna (= ANV). Vol. 196. Fol. 219r.–220r.

¹⁹ Kornél Nagy: *Did Vardapet Minas Tokhatetsi, Bishop of the Armenians in Transylvania, Make a Confession of Faith in the Roman Catholic Church in 1686?* Haigazian. Armenological Review 31(2011). 427–442.

²⁰ Step'anos Rošk'ay: *Žamanakagrut 'iwn* i.m. 186.

²¹ APF Congregazioni Particolari (= CP). Vol. 29. Fol. 644r.+646/v., Fol. 645r., Fol. 647/r.–v., Fol. 648/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 90/v.–91r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 434/r.–v.+435/v., Fol. 498/r.–v.

²² APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14r.–19/v.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 64r.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 95r., Fol. 96r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 610r., Fol. 611r., Fol. 612r.–613/v., Fol. 628r.; APF Lettere SC. Vol. 79. Fol. 80/v.–81r., Fol. 82/v., Fol. 123/r.–v., Fol. 134/v.–135r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 142r., Fol. 146/r.–v.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 15. Pag. 252.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 34.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.; ELTE EKK. Res Transylvania. Historia (= G). Vol. 522. Fol. 137r., Fol. 173/r.–v.; Primási Levéltár, Esztergom, Magyarország (= PL) Archivum Ecclesiasticum Vetus (= AEV). Sub Primatae Széchényi (= SPSZ). No. 273/2.

²³ Varga J. János: *Berendezkedési tervzetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az 'Einrichtungswerk'. Századok 125(1991). No. 5–6. 463–464.*

²⁴ A szertartást Odoardo Cybo (1619–1705) címzetes (*in partibus infidelium*) seleuciai érsek, későbbi konstantinápolyi címzetes pátriárka és bíboros, a Propaganda Fide akkori titkára végezte 1681-ben Rómában. Erről lásd az

és a régi örmény egyházi szokásokat, mint eretnek elemeket, mindinkább háttérbe kívánta szorítani, ami miatt többször is éles konfliktusba került saját híveivel is.²⁵ Sőt erőltetett latinista elképzelései miatt az 1691. és az 1700. esztendő között sok híve visszamondta a vallási uniót, és Erdélyt elhagyva visszatelepült Moldvába.²⁶ Ennek elsősorban az volt oka, hogy az 1689. évben Lembergben megkötött unió során csak a római pápa primátusát mondták ki. Olyan, az egyházi egyesülés szempontjából égetően fontos kérdések, mint pl. a rítusbeli különbségek, az eucharisztia (*Patarag*), a kalendáriumhasználat, a 451. évi khalkédóni egyetemes zsinat tanítása, a purgatórium (*K'awaran*), valamint a Filioque (*ew yOrduoy*n) imádság és a házaspapok kérdése teljesen kimaradtak. Ez pedig rengeteg megoldatlan problémához vezetett, és újabb konfliktusokat szült Erdélyben.²⁷

A számos konfrontáció ellenére Oxendio püspöknek a 17. század végére a magyar katolikus egyház, Andrea Santacroce (1655–1712) bécsi, illetve Gian Antonio Davia (1660–1740) varsói apostoli nunciusok, az Erdélyben akkor még „inkognitóban” működő jezsuita páterek, valamint az úgyszintén erdélyi konventuális ferences (minorita) szerzetesek segítségével végérvényesen sikerült katolizálnia az erdélyi örményeket.²⁸ E konfliktusok lezárását követően az erdélyi örménység immár visszafordíthatatlanul unitussá, azaz katolikussá vált. Igaz lélekszámuk a kiköltözések vagy elvándorlások miatt jelentősen lecsökkent, de Oxendio püspök ily módon egy kisebb, de felekezetiileg homogénebb közösséget tudott irányítani. Sőt ezt az állapotot tovább befolyásolta a Rákóczi szabadságharc (1703–1711) kirobbanása is, ami miatt ismételtelen sok örmény hagyta el Erdélyt, költözött vissza Moldvába, és mondta vissza az egyházi uniót.²⁹

Oxendio püspöknek a római katolikus egyházhoz fűződő hű viszonya abban is megmutatkozott, hogy Szebelébi Bertalan római katolikus püspöki helynök halálát követően (1708–1709

alábbi levéltári dokumentumokat: APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 3r–4/v., Fol. 154/r.–v., Fol. 232r., Fol. 255r.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 313/r.–v.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.+31/v., Fol. 376r.+377/v., Fol. 378/v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 54/r.–v.

²⁵ APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r–70/v.; APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496/v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285/v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 265r.–268/v.

²⁶ Nagy Kornél: *Az erdélyi örmény egyházi unió vitás kérdései*. Történelmi Szemle 51 (2009). 1. 91–125.

²⁷ APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14/v.–19/v.; APF Acta SC. Vol. 61. Fol. 84r.–87/v.; APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70/v., Fol. 79/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 68. Fol. 62r.–67/v.; APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 108/r.–v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 97r.–98r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 181r., Fol. 182r. APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496/v.; APF SOCG. Vol. 522. Fol. 453r.–454/v.; APF CP. Vol. 31. Fol. 469/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 79. Fol. 134/v.–135r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 265/r.–v., Fol. 266r., Fol. 267r.–268/v., Fol. 518r., Fol. 519/r.–v., Fol. 522/r.–v., Fol. 523/r.–v., Fol. 524r., Fol. 525r., Fol. 531r.; Oxendio püspök csak élete végén, 1711 után látta be, hogy az eltűzött latinizáció erőltetésével nagyon sok kárt okozott az erdélyi örmény közösségnek, és ezért már az unitus rítus megtartása mellett kardoskodott. APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 144r.–147/v.; APF SOCG. Vol. 580. Fol. 557r.–558/v., Fol. 560r.–565/v.; APF SOCG. Vol. 581. Fol. 98r.–99/v.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 36r.–37r.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp. Magyarország (= MNL-OL). Erdélyi Fiscális Levéltár (= F 234). XII ½ Fasc. 2. Litt. A.; PLAEV. SPSZ. No. 274/4.1., No. 274/8.3., No. 274/8.4.; ELTE EKK. G. Cod. 522. Fol. 96r.

²⁸ Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)*. Századok 143(2009). No. 4. 945–974.

²⁹ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 279r.–280/v.; APF SOCG. Vol. 558. Fol. 20r.; APF SOCG. Vol. 559. Fol. 570r., Fol. 571r., Fol. 574r., Fol. 575r.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.; ELTE EKK. Collectio Kaprinayana (= Coll. Kapr). Első Sorozat (= A). Cod. 11. Pag. 112. A Rákóczi szabadságharc idején Oxendio püspököt a kurucok elfogták, majd 1704–1707 között a munkácsi várban tartották fogságban, majd kiutasították az országból. Erről ld.: APF SOCG. Vol. 558. Fol. 20/r.–v., Fol. 21r.–22/v., Fol. 23r.; APF SOCG. VOL. 572. Fol. 278r.–280/v.; APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 26r., Fol. 29/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 256/r.–v., Fol. 259r.; MNL-OL. II. Rákóczi Ferenc Fejedelemlévtára (= G 16). I. 2. d. No. 520.; MNL-OL. Fejedelmi Kancellária Levéltára (= G 19). II. 2. E/a.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 8. Pag. 61.

között), valamint Illyés András (1637–1712) erdélyi püspök halála után az erdélyi római katolikus vikáriusi, illetve a püspöki hivatalokat átmeneti jelleggel is ellátta (1712–1713 között).³⁰

Oxendio püspök erdélyi működésével egyidejűleg, a 17. század végén közel egy évszázad után jelentős változások történtek az erdélyi római katolikusok körében. Az 1696. esztendőben I. Lipót (1657–1715) császár és király Erdély római katolikus püspökévé nevezte ki az erdélyi, pontosabban csíkszentgyörgyi születésű Illyés Andrást (1637–1712), korábbi pozsonyi kánokot és nagyszebeni prépostot, a római Collegium Germanicum korábbi növendékét. Az uralkodó ezenkívül a pilisi apátság birtokosává is tette, majd az Esztergom-szentistváni prépostságot is neki adományozta.³¹ Kinevezéséhez, 1697 januárjában Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek, bíboros hathatós támogatásának eredményeképpen, a Szentszék is hozzájárult.³² Illyés, miután megszerezte a szükséges felhatalmazásokat, 1697 márciusában Erdélybe érkezett. Ez azért volt fontos momentum Erdély egyháztörténetében, mert 1601 óta, – amikor is az akkor kinevezett és felszentelt római katolikus püspök, Náprágyi (Naprághy) Demeter (1563–1619) elhagyni kényszerült székhelyét –, a fejedelemségben ténylegesen nem volt katolikus főpásztor.³³

Mindezen reménykeltő események ellenére Illyés András püspöki tevékenysége Erdélyben kérésézetűnek bizonyult. Az 1690-es években az erdélyi protestánsok erős befolyása alatt álló Gubernium a Diploma Leopoldinumra hivatkozva egyenesen kiutasította a püspököt. A Diploma ugyanis kimondta, hogy Erdélyben a katolikusok részére csak apostoli vikáriust és nem megyéspüspököt engedélyez. A főpap ebbe a helyzetbe természetesen nem törődött bele. 1703-ban a bécsi udvar támogatásával ismételtén bejutott Erdélybe, de második kísérlete sem bizonyult sikeresnek, mivel a Rákóczi-szabadságharc miatt 1704 őszén ismételtén el kellett hagynia egyházmegyéjét. Illyés püspök többé már nem is tért vissza Erdélybe, de 1712-ben bekövetkezett haláláig viselte az erdélyi püspök címet. Távollétében a már említett Szebelébi

³⁰ APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 232r., Fol. 255r., APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 81v.; APF Acta SC. Vol. 84. Fol. 334r.–335v.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 313r.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 373r.–378v.; APF SOCG. Vol. 495B. Fol. 232r.–234v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 225v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 355r.

³¹ Cserei Mihály: *Erdély története (1661–1711)*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Bp. 1983. (Bibliotheca Historica.) 301; Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Bp. 1895. 417–418; Illyés András püspökről lásd még APF SOCG. Vol. 535. Fol. 1r.–3v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 46r.–52v., Fol. 110r.; Lásd erről még Veszelý Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok 51–54*; Bíró Vencel: *Az impériumváltozás kora (1690–1716)*. = *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 123; Trócsányi Zsolt: *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Bp. 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 8.) 279–281; *Litterae missionarium de Hungaria et Transylvania (1572–1717)*. Ed. István György Tóth. IV. Róma–Bp. 2005. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. – Fontes 4.) 2931, 2945, 2949.; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok 271*.

³² Illyés András püspöki kinevezéséről lásd APF Acta SC. Vol. 74. Fol. 55r.–v.; APF SOCG. Vol. 526. Fol. 275r.; ASV Archivio Concistoriale (= AC). Processus Canonici (= Proc. Can). Vol. 91. Fol. 468r.–479v.; Ld. erről még: Galla Ferenc: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*. Levéltári Közlemények 20–23(1942–1945). 175; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok 271*; Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások. Erdély, a magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*. Sajtó alá rendezte Tusor Péter – Tóth Krisztina. Bp.–Róma 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae 3.) 152.

³³ APF SOCG. Vol. 535. Fol. 3v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 49r., Fol. 110r.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81v.; Bíró Vencel: *Altorjai Gróf Apor István és kora*. Kvár 1935. (Az Erdélyi Katolikus Akadémia Kiadványai 10) 93–97; Tóth István György: *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalainai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból)*. Történelmi Szemle 60(1998). No. 1. 65.

Bertalan, Antalfi/Antalfy János³⁴ (1644–1728) püspöki vikáriusok, valamint a Szentszék kérésére Oxendio püspök kormányozta az erdélyi katolikusokat.³⁵

Oxendio Virziresco püspök 1715-ben Bécsben bekövetkezett halálával azonban új helyzet állt elő.³⁶ Egyrészt a püspöki hivatal megüresedett, és az erdélyi örmények egyházi vezető nélkül maradtak, ráadásul a közösség vezetői nem tudtak megegyezni Oxendio Virziresco utódlását tekintve. Másrészt a Szentszék sem talált olyan alkalmas személyt, akit az erdélyi örmények élére nevezett volna ki püspöknek, annak ellenére, hogy Oxendio püspök még közvetlenül a halála előtt írott végrendeletében a Lengyelországban működő, de erős erdélyi kötődésű Stefano Stefanowicz Roszkát (1670–1739), Hymeria címzetes püspökét nevezte meg utódjának.³⁷ A Propaganda Fide több ízben is mérlegelte Roszka jelöltségét, de a bíborosok végül nem tudtak dűlőre jutni, amiben szerepet játszott az is, hogy a magyar katolikus egyház nem akarta támogatni az erdélyi örmény unitus püspöki szék betöltését.³⁸ Így a nevezett püspöki hivatal továbbra is üres maradt. Ez az esemény gyakorlatilag egybeesett Mártonffy György püspök színrelépésével Erdélyben.³⁹

Mártonffy Györgyöt az erdélyi római katolikusok hivatalos szerve, a Katolikus Státus kérésére és Keresztély Ágost (1666–1725) szász herceg, esztergomi érsek közbenjárására III. Károly (1711–1740) nevezte ki erdélyi római katolikus püspökké; és hogy Erdélyben a megyéspüspök megtépzott tekintélyét növelje, őt bárói rangra emelte.⁴⁰ Mártonffy kinevezéséhez

³⁴ Antalfi János, Mártonffy György halála után, 1724–1728 között Erdély római katolikus püspöke volt. Erről lásd még Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok 55–57; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Ed. Remigius Ritzler – Pirminius Sefrin O.F.M. Con. V. (1667–1730). Patavii 1952. 386. A továbbiakban *Hierarchia Catholica*

³⁵ Illyés András ugyan a Gubernium utasította ki Erdélyből, de távozásában szerepet játszott Kollonich Lipót bíboros és esztergomi érsek is. Ő a helyzet kilátástalanságát látva azt javasolta a püspöknek, hogy minél előbb hagyja el Erdélyt, de a katolikusok számára mindenképp hagyjon hátra vikáriust, aki ekkor 1678 óta Szebelébi Bertalan volt. Az ügyről lásd APF Acta SC. Vol. 74. Fol. 296/r.–v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 42r.–43/v.; lásd erről még Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok 365–366; Jakab Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században*. Kvár 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek 172.) 18; Galla F.: Ferences misszionáriusok 270–273.

³⁶ Az örmény unitus püspök 1712 óta tartózkodott Bécsben, hogy a nemrég az örmények által benépesített Szamosújvárnak (*Diploma Armenum*) kiváltságokat járjon, és csikarjon ki az udvarnál, valamint Giulio Piazza (1663–1726) és Giorgio Spinola (1667–1739) bécsi apostoli nunciosoknál. APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 443/r.–v.; APF SOCG. Vol. 583. Fol. 211r.–v., Fol. 212/r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 552r.–553/v.

³⁷ Roszka (*Roš'ay*) egyébiránt Oxendio püspök közeli rokona volt, és még kisgyermek korában, 1672-ben menekült el hozzátartozóival a lengyelországi Kamenec-Podolszk városából Erdélybe. Oxendio térítette át a római katolikus hitre 1687 körül és az ő ajánlásának köszönhetően ment Rómába tanulni, a Collegium Urbanumba 1690-ben. 1710-től a lembergi unitus érsekség koadjutora volt címzetes püspöki rangban. APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 166r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 83r.–84r., Fol. 96r.; Erről lásd még Nagy Kornél: *Stefano Stefanowicz Roszka koadjutori kinevezése. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Óze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezet és identitás.) 39–46; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar történelmi Emlékek. Értekezések.) 133, 192.

³⁸ APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 170r., Fol. 437r.–438/v., Fol. 582r., Fol. 587r.–589/v.; APF Lettere SC. Vol. 104. Fol. 231/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 588r., Fol. 642r.–643/v.

³⁹ APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 75r.–76/v., Fol. 102r.–103/v., APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535r., Fol. 536r.; APF SOCG. Vol. 601. Fol. 550r.–552/v+ 553/v.

⁴⁰ ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 135–137., Pag. 185–190; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 26. Pag. 265–274; PLAEV. Sub Primatae Keresztély. No. 477; Mártonffy családneve eredendően Márton volt. Ezt a névváltoztatást maga a püspök eszközölte ki, miután megkapta a bárói rangra (*liber baro*) emelést. Ez ugyanakkor mintegy fél évtizedig bevett szokássá vált az erdélyi római katolikus püspökök körében Bajtay Antal (1717–1775) későbbi erdélyi római katolikus püspökkel bezárólag. Erről lásd röviden György Lajos: *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*. Sajtó alá rendezte Fejér Tamás. Bp. 2009. (METEM Könyvek 68.) 19–20.

még a néhai Oxendio püspöknek is volt némi köze. 1712 óta ugyanis Bécsben tartózkodott, hogy az épülő Szamosújvár számára a bécsi udvarnál kiváltságokat eszközöljön ki.⁴¹ Így 1713-ban Oxendio püspök a Bécsben egyik kihallgatott tanúja volt a leendő erdélyi püspökjelölt vizsgálatában.⁴² Mártonffy jelöltségében azonban meghatározó szerepet játszott magas szintű, és egyúttal kiváló teológiai képzettsége, illetve erdélyi származása, valamint az is, hogy teológiai tanulmányait a kolozsvári, és nagyszombati papneveldekben, illetve a bécsi Pázmáneumban végezte.⁴³

Végül a püspökjelölti kivizsgálások lezárulását követően III. Károly (1711–1740) császár és király felterjesztésére 1714. augusztus 20-án tartott konzisztórium hozzájárult Mártonffy kinevezéséhez. Ez idő tájt Erdély belső politikai viszonyai már olyannyira konszolidálódtak az udvar javára, hogy a püspök akadályoztatás nélkül elfoglalhatta a székét, és megkezdhette egyházmegyéjének újjászervezését. Mártonffy püspöki kinevezését ugyanakkor fontos rendelkezések előzték meg: az uralkodó 1715-ben rendezte az erdélyi római katolikus püspökség jövedelmeit; újjászervezte a székesegyház mellett működő székes káptalant, a püspököt Fehér vármegye örökös főispánjává nevezte ki. Mindezek ellenére Mártonffy György püspök, ténylegesen csak 1716-ban foglalta el székhelyét.⁴⁴ Az új püspök nagyon komoly erőfeszítéseket tett, hogy további, a hazai rekatolizáció terén már komoly sikereket felmutató szerzetesrendeket, mint például a pálosokat és a „rabkiváltó” trinitáriusokat is, Erdélybe hívjon, támogatta továbbá a jezsuita, valamint a konventuális (minorita) és az obszerváns ferences szerzeteseket.⁴⁵ Ezen túlmenően a püspök még azon is fáradozott, hogy az erdélyi római katolikus egyházmegye területén papi szemináriumot létesíthessen.⁴⁶

Ahogy írásunk elején utaltunk rá, Mártonffy számára az erdélyi örmények – és általában az unitus hívek is – kemény diónak bizonyultak. Hosszú évtizedeken át a kutatás számára az volt köztudott, hogy a püspök 1718 tavaszán egyházlátogatást tett az erdélyi (szamosújvári) örmények között, amelynek során megállapította, hogy igazi és jó katolikusok. Sőt egy fiatal örmény növendéket Szamosújváron pappá szentelt.⁴⁷ Azonban erről a Propaganda Fide történeti levéltárában őrzött dokumentumok teljesen másképpen emlékeznek meg. Először is ismereteink szerint az erdélyi püspök személyesen nem végzett vizitációt 1718-ban Szamosújváron, erről ugyanis a korabeli források igencsak hallgatnak. Ellenben ugyanazon év augusztusában két jelentés készült az erdélyi örmények egyházi szokásairól, amelyeket Demjén Pál mikházi

⁴¹ APF SOCG. Vol. 580. Fol. 560r.–565/v.

⁴² Hierarchia Catholica 386; Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok 274.

⁴³ A Propaganda Fide megkésve, csak 1715. május 27-én tárgyalta Mártonffy György püspöki kinevezését: APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 263/r.–v.; APF SOCG. Vol. 599. Fol. 196r.+199/v.

⁴⁴ APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 58r.–59r.

⁴⁵ Uo. Fol. 75r.–76r., Fol. 102/v.–103r., Fol. 254/r.–v.

⁴⁶ APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 437r.–438r., Fol. 587/v.–589r.; APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535r.–536/v.; APF SOCG. Vol. 603. Fol. 349r., Fol. 350r., Fol. 352/r.–v., Fol. 417r., Fol. 418r.–419/v., Fol. 420r., Fol. 453/r.–v., Fol. 454r.; Erről lásd még: Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok 57–74; Galla Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Bp.–Róma 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae 11) 395–396, 416–417.

⁴⁷ Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok 274; Mártonffy püspök koráról szóló erdélyi örmény iratokkal kapcsolatban lásd ezt: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. (Repertórium.) Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla. (Repertoriu.) The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. (Repertory)*. Szerk. Bernád Rita – Kovács Bálint. Bp.–Gyulafehérvár–Leipzig 2011. (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4) 61, 63, 153, 156, 249, 252.

erdélyi obszerváns, valamint Kund Zsigmond és Veres Dániel kolozsvári konventuális (minorita) ferences szerzetesek fogalmazták meg. Mindhárom jelentés az erdélyi örményeket tévelygő és eretnek keresztényekként írta le, akik veszélyt jelenthettek az erdélyi katolicizmusra.⁴⁸ Az ugyanakkor a dokumentumokból egyáltalán nem derült ki, hogy a nevezett konventuális és obszerváns ferences atyák kinek a megbízásából írták meg és küldték el a Propaganda Fide bíborosaihoz az örményeket elmarasztaló jelentéseiket. Azonban feltételezhető, hogy e szándék mögött maga a püspök állt. Ugyanis Mártonffy püspök néhány hónap elteltével, 1719. június 1-i keltezéssel egy olyan dokumentumot juttatott el a Propaganda Fidéhez, miszerint az erdélyi örmények uniójuk ellenére továbbra is eretnek szokásoknak hódoltak. Az általa leírtak pedig nagyon egybecsengtek a konventuális és obszerváns ferences atyák 1718. évi jelentéseivel.⁴⁹

A püspök főkolompósként Lazar Budachowicz (1668–1721) szamosújvári plébános, valamint helyettesét, Michál Minas Theodorowiczot (1689–1760) nevezte meg, akiknek vezetésével az erdélyi örmények újfent visszatértek őseik tévelygő hitére, és visszamondták az 1689. évi egyházi egyesülést. Sőt a püspök szerint mindkét örmény pap titkon az örmények régi eretnek hitét gyakorolta, és arra tüzelte fel az erdélyi örmény közösséget, hogy végérvényesen tagadja meg a már említett 1689. évi vallási uniót.⁵⁰

Sőt Mártonffy püspök *Errores et abusus inter Armenios Transylvaniae vigentes* címmel, egy 12 pontból álló okiratot is hozzacsatolt a fent említett levélhez, amelyben latin nyelven részletesen leírta, hogy miben és hol távolodtak el a római katolikus hittől az erdélyi örmények. Ezenkívül a püspök a dokumentumban felsorolta azon világi és egyházi örményeket is, akik úgymond támogatásukról biztosították a „felbujtó” Budachowiczot és Theodorowiczot.⁵¹

Ezen túlmenően Mártonffy az általa megfogalmazott 12 pontban kendőzetlenül monofizita eretnekséggel vádolta meg az erdélyi örményeket.⁵² Véleménye szerint hitbéli dolgokban a monofizitizmus vezető teológusainak (mint pl. Eutükhésznek vagy Szévérosznak) a nézeteit vallották, akiket már az 5. és a 6. században az a római egyház letettnek és eretnekeknek nyilvánított. További kifogás volt a püspök részéről, hogy az örmények régi és helytelen egyházi hagyományaik alapján december 25. helyett január 6-án, azaz vízkereszt napján ünnepelték meg karácsonyt, illetve helytelenül végezték a miséken az eucharisziát, ami önmagában véve is az eretnek szokásokhoz való visszatérést jelentette a püspök számára.⁵³ Ugyanakkor Mártonffy által megfogalmazott 12 pontból álló dokumentum kísérletesen hasonlít az 1697-ben az erdélyi jezsuita páterek által összeállított *Errores Ecclesiae Armenae* című dokumentumhoz, amelyet még a beszercei örmény egyházi viszály kapcsán fogalmaztak meg Oxendio püspök segítségével.⁵⁴ Ráadásul a

⁴⁸ APF SOCG. Vol. 617. Fol. 324r., Fol. 325r.+328/v.+329/v.

⁴⁹ APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 79r.–81/v., Fol. 109r.–114/v., Fol. 156r.–158/v., Fol. 178r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 39r.

⁵⁰ APF SOCG. Vol. 617. Fol. 385r.

⁵¹ Vanyó Tihámér Aladár: Püspöki jelentések 115–116. Az 1719. évi Mártonffy-féle dokumentum teológiai, illetve dogmatörténeti vonatkozásairól lásd Nagy Kornél: „*Errores et abusus inter Armenos Transylvaniae vigentes*” 1719-ből és a khalkedónizmus kérdése. = *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Szerk. Óze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 156–169.

⁵² APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 40r.–41r.

⁵³ APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 42r.

⁵⁴ A dokumentum összeállításában Baranyi Pál (1657–1719), Gebhardt Kristóf (1657–1720), Halászi István (1648–1705) és Vízkeleti Zsigmond (1648–1718) jezsuita páterek vettek részt. Egyébiránt ezt a dokumentumot Oxendio püspök sugalmazására írták meg és küldték el Kollonich Lipót esztergomi érseknek és bíborosnak. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 289–292.

Mártonffy által írt jelentés első 6 pontja majdnem szó szerinti egyezést mutat az 1697-ben összeállított, 6 pontból álló dokumentummal.⁵⁵ Így valószínűsíthető, hogy az erdélyi örmények esetében a püspök egy régebbi dokumentumhoz fordult, és ezt az iratot igyekezett felhasználni az erdélyi közösség ellen.⁵⁶

Mindenesetre az erdélyi római katolikus püspök, illetve segítői által főkolompосnak kikiáltott Budachowiczra többek között azért is terelődött a gyanú, mert korábban szembekerült Oxendio püspökkel az 1697-ben Besztercén kirobbant egyházi viszály kapcsán. Erről pedig Mártonffy jól volt értesülve, hiszen jobbkeze, Antalfi János mint az erdélyi székes káptalan nagyprépostja (1724-től erdélyi római katolikus püspök) személyesen is részt vett a besztercei örmény egyházi viszály kivizsgálásában.⁵⁷

Mint ahogyan az fent is említettük, hogy a római Collegium Urbanumban szerzett teológiai tanulmányai alapján Oxendio püspök szélsőségesen latinista álláspontot képviselt. Az ő meglátása szerint az áttért örményeknek mindenben latin rítus szerint kellett gyakorolniuk a hitüket. Ezzel szemben közvetlen segítői, mint például Budachowicz, teljesen más álláspontot képviseltek. Budachowicz és társai az 1664-ben Clemente Galano (1610–1666) theatinus szerzetes által alapított lemergi Örmény Kollégiumban tanultak, ahol a latinhoz igazított unitus örmény rítust tanították és gyakorolták.⁵⁸ Ugyanis a jelentős örményországi missziós tapasztalatokkal rendelkező theatinus szerzetesek felismerték, hogy az örményeket kizárólag úgy lehet tartósan megtartani unitus hitükben, hogy több, régi örmény egyházi szokást megtartanak és hozzáidomítanak a római katolikus gyakorlathoz.⁵⁹ Budachowicz ilyen egyházi és kulturális közegeből érkezett Erdélybe 1690-ben, és az 1697-es viszály idején is ezt az álláspontot képviselte, ami miatt szembekerült az örmény unitus püspökkel, és aki őt

⁵⁵ *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Vol. 2. Ed. Nicolaus Nilles. Oeniponte 1885. 916–918. A továbbiakban *Symbolae ad illustrandam historiam*

⁵⁶ Hozzá kell tenni, hogy az ilyenfajta dokumentumok nem számítottak újdonságnak. Ugyanis mind a bizánci, mind a római egyház a kora középkortól kezdve fogalmazott meg olyan írásokat, amelyek pontokba szedve az örmények valós vagy valótlan egyházi hibáiról, tévelygéseiről és eretnokségéről számoltak be. Sőt a 17–18. század fordulóján a lengyelországi unitus örmények rossz és téves egyházi szokásairól szóló dokumentum is készült a Szentszék számára. APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 665/r.–v., Fol. 671/r.–v.

⁵⁷ Antalfi Szebelébi Bertalan vikáriussal, valamint Vizekeleti Zsigmond és Halászi István erdélyi jezsuitákkal együtt vett részt az ügy kivizsgálásában. APF SOCG. Vol. 532. Fol. 472/r.–v.; Vizekeleti Zsigmond páter valódi neve Csete István, míg Halászi István páter valódi neve Merczis Tamás volt. Az erdélyi jezsuiták ugyanis az erdélyi felekezeti viszonyok, illetve a protestánsok erős befolyása miatt az 1690. évi Diploma Leopoldinumot követően továbbra is álnéven (inkognitóban) tevékenykedtek. Erről lásd ezt: APF Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 48/v.; Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?* i.m. 227, 230–231, 233, 236, 242, 244.; A másik bevádolt örmény pap, Michál Theodorowicz majd az 1730-as és az 1740-es években játszott igen fontos szerepet az erdélyi örmények egyházi életében. APF SC Fondo Armeni. Vol. 10. Fol. 377r.

⁵⁸ Budachowiczot még a theatinus Francesco Bonesana atya, a lemergi Örmény Kollégium akkori prefektusa, (későbbi caiazzói, majd azt követően comói püspök) 1690. évi erdélyi látogatása során hozta magával avégett, hogy segítse Oxendio Virziresco munkáját. APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 82r.–83/v.; Érdekes adalék, hogy Oxendio másik legfontosabb segítőtje 1692 óta az örmény és török nyelven kiválóan beszélő Giuseppe Bonalini (1650–1703) theatinus szerzetes volt, aki nem helyeselte a püspök erőltetett latinizációs politikáját, és ezért a besztercei örmény egyházi viszály során nyíltan konfrontálódott vele. Bonaliniról ld.: APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 143/v., Fol. 155/r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 527/r.–v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 315/r.–v., Fol. 335r., Fol. 386/r.–v+388/v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 192/r.–v.

⁵⁹ Erről lásd bővebben Nagy Kornél: *A lemergi örmény érsekség katolizációja (1681–1689)*. Világtörténet 2010. Tavasz-nyár. 36–52; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények hitvallása 1692-ből*. Történelmi Szemle 53(2011). No. 2. 283–313.

ezért a tettért eretnokséggel és hittagadással vádolta meg.⁶⁰ Emiatt az örmény unitus papot a püspök többször is vizsgálóbizottság elé citálta, hogy rábizonyítsa az eretnokség vádját. Ez azonban nem sikerült, mert a Propaganda Fide által külön e célra felállított és főleg erdélyi jezsuitákból álló bizottsága tisztázta a papot a felhozott vádak ellenében.⁶¹

Budachowicz és Theodorowicz Mártonffy vádjait azon nyomban visszautasították. Válaszukban pedig pontról pontra haladva cáfolták meg a püspök által leírtakat, mert véleményük szerint az erdélyi unitus hitű örmények mindig is hűek voltak a római egyházhoz, és soha nem hódoltak semmilyen nemű eretnek szokásoknak, amióta 1689-ben hivatalosan is egyházi unióra léptek Rómával.⁶² Sőt emiatt maga az egész az erdélyi örmény közösség is felháborodott. Azt kifogásolták, hogy Mártonffy hamis és alaptalan vádakra építette fel vádjait, és ezért jogorvoslatért a Szentszékhöz fordultak.

Ennek folytán a Propaganda Fide az ügy kivizsgálása végett Erdélybe küldte az unitus Xac'atur Ařak'elean (*Don Accador, Cacciatur Araciel*) (1666–1740) anyaországi születésű örmény apostoli vizitátort, mechitarista⁶³ szerzetest és tudós papot (örményül *vardapetet*), a Collegium Urbanum egykori növendékét.⁶⁴ A nevezett vizitátor jól ismerte az örmény unitusok problémáját, sőt tisztában volt a magyarországi és az erdélyi rekatolizáció helyzetével, mivel a 18. század eleje óta Belgrádban és Temesváron működött misszionáriusként.⁶⁵ A vardapet hosszas vizsgálódásokat követően megállapította, hogy Mártonffy vádjai az erdélyi örmények ellen megalapozatlannak bizonyultak.⁶⁶

⁶⁰ APF SOCG. Vol. 527. Fol. 262r.; APF SOCG. Vol. 529. Fol. 272r.–273v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 525/r.–v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 160r.–161/v., Fol. 163r., Fol. 165r. Egyébiránt 1692-ben Budachowicz állította össze latin nyelven Széchényi György (1605–1695) esztergomi érsek, bíboros számára az erdélyi örmények hitvallásáról szóló dokumentumot, amelyben Róma hite mellett tették le a voksukat, és az örmény teológiai fogalmakat magyarázták el a római katolikus egyház képviselőinek. Erről ld.: ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 77–80.

⁶¹ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 469r., Fol. 470r.–471/v.

⁶² Sajnos az eredeti dokumentum nem maradt fent. Erről lásd Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum* 77–78.

⁶³ Elnevezésük latinul *Ordo Mechitaristarum* (*O.Mech.*), örményül *Mxit'areanner*. A Rómához lojális örmény unitus szerzetesrendet 1701-ben alapította Petros Mxit'ar Manukean Sebastac'i (1676–1749) négy társával együtt. A rend nevét is a főalapító második keresztneve, Mxit'ar („Vigasztaló”) után kapta. A cikkben szereplő Xac'atur Ařak'elean egyike volt a rend alapítóinak. Fő feladatuknak a Rómához hű örmény közösségek lelki gondozását és az örmény kultúra terjesztését, valamint oktatását tartották. A rend központi főapátsága 1717 óta a velencei San Lazzaro szigetén található. A történelmi Magyarország területén 1729-ben Erzsébetvárosban (Ebesfálván) és 1744-ben Péterváradon (Újvidéken) létesítettek apátságokat/kolostorokat és iskolákat. Erről még lásd bővebben Kework Bardakjian: *The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship*. Cambridge 1976.

⁶⁴ Gregorio Hofman: *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli (1453–1830)*. Roma 1935. (*Orientalia Christiana Analecta* 103.) 80; Kework B. Bardikian: *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1920*. Detroit 2000. 94; Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. 61; Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kapcsolatai a 17–18. században. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 40; Armenuhi-Drost Abgarjan – Bálint Kovács – Tibor Marti: *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*. Leipzig–Eger 2011. (*Armenian Cultural Heritage in the Carpathian Basin* I.) xxxii–xxxiii; A 17–18. század fordulóján Xac'atur Ařak'elean Konstantinápolyban látott el misszionáriusi feladatokat. Erről lásd Raymond Haroutioun Kévorkian: *Livre missionnaire et enseignement catholique chez les Arméniens, 1583–1700*. Revue des études arméniennes, Nouvelle Série. 17(1983). 572–595.

⁶⁵ APF SOCG. Vol. 562. Fol. 607r.; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 293r.

⁶⁶ APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 79r.–80/v.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 319/r.–v., Fol. 320r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 62r.

Ezért Pier Luigi Caraffa⁶⁷ (1677–1755) Larissza címzetes érseke és egyúttal a Propaganda Fide titkára, valamint Giuseppe Sacripante (1645–1727) bíboros, a Propaganda Fide prefek-tusa az ügy megnyugtató kivizsgálása érdekében a Szent Hivatal Legfőbb Kongregációjához (*Suprema Sacra Congregazione del Sant'Uffizio*) is fordult, hogy tüzetesen nézze át a Mártonffy által megfogalmazottakat. Továbbá azt is kérték a Hivaltaltól, tisztázza hogy a püspöknek van-e joga beleavatkozni az örmények egyházi ügyeibe.⁶⁸

A nevezett hivatal 1720-ben egy hosszas latin nyelvű jelentést készített az ügyről. Ebben az állt, hogy az erdélyi római katolikus püspöknek az 1215. évi lateráni zsinat határozatainak alapján az egyházi joghatóságai miatt is felhatalmazása és kötelessége van beleavatkozni az egyházmegyéjében élő keleti rítusú keresztények ügyeibe. Különösen akkor, ha liturgiájukban és rítusukban a római katolikus egyház gyakorlatával merőben ellentétes és egyszersmind feltűnő anomáliákat tapasztal. Ezt a dokumentumot ismereteink szerint eljuttatták a bécsi nunciatúrán keresztül Erdélybe is.⁶⁹ Ugyanakkor e dokumentum arra egyáltalán nem tért ki, hogy az erdélyi örmények esetében az egyházi joghatóságot 1690 óta nem az erdélyi katolikus püspök, hanem közvetlenül a Szentszék gyakorolta, és ezt lényegében Mártonffy püspök, valamint közvetlen munkatársai teljesen figyelmen kívül hagyták.⁷⁰ Viszont a Propaganda Fide bíborosai ezzel, valamint a Szent Hivatal jelentésének tartalmával természetesen tisztában voltak. Sőt hivatalos ülésükön ezzel az ügygel érdemben nem foglalkoztak. Ráadásul a Propaganda Fide nem marasztalta el Mártonffy püspököt, annak ellenére sem, hogy saját egyházi joghatóságán kívül lévő katolikus keresztényeket próbált zaklatni.

Mindenesetre Xač'atur vardapet 1720-ban tovább folytatta erdélyi vizitációját, és a Propaganda Fidének továbbra is elküldött jelentéseiben az örményekkel szemben megfogalmazott vádakát alaptalannak és abszurdnak tartotta. Leveleiben továbbá azt is kifejtette, hogy az örmények soha nem törtek lándzsát a Jézus Krisztus isteni természetét valló monofizitizmus mellett, nem is beszélve arról, hogy a monofizita teológia vezéralakjait az örmények még a kora középkorban megtartott nemzeti zsinataikon letetteknek nyilvánították, illetve anathémát (*nzovum*) mondtak ki rájuk.⁷¹ S erre a Rómával történő korábbi egyházi uniók során külön ki is tértek.⁷² Ezzel a véleményével nem meglepő módon a vizitátor szembe került az erdélyi püspökkel is. Mártonffy püspököt a Szentszéknél azzal támadta meg, hogy tulajdonképpen hamis vádakot kreált az örmények ellenében, akik már legalább két évtizede jó katolikusok, és Oxendio püspökhöz hasonlóan a latin rítust akarja ráerőltetni az erdélyi örmény közösségre. Mártonffy püspök azzal vágott vissza, hogy az örmény vizitátor eretnek hitű örményeket támogat, és ellene lázítja az erdélyi örmény közösséget.⁷³

⁶⁷ Merőben érdekes, hogy több Propaganda Fide iratot a korábbi titkárának, Silvio De Cavalierinek (1642–1717), Athén tituláris érsekének címezték, aki már az ügy kirobbanása előtt 1717-ben elhunyt.

⁶⁸ APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 81r.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 323r.; APF Lettere SC. Vol. 108. Fol. 42/v. Fol. 45/v–46/v., Fol. 47/v., Fol. 48/v., Fol. 49/v., Fol. 94r.–95/v., Fol. 147/v., Fol. 414/v.

⁶⁹ A nevezett szentszéki dokumentumra jeles kollégánk, Mihalik Béla Vilmos hívta fel a figyelmünket. Segítségét ezúton is hálásan köszönjük. Az iratot Luigi Maria Lucini (1666–1745), későbbi bíboros, a Szent Hivatal Legfőbb Kongregációjának commissariusi készítette el. Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Vatikánváros (= ACDF). Stanza Storica (= St. St.). UV 59. Nr. 18.

⁷⁰ APF SOCG. Vol. 512. Fol. 180/r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 617/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 140/r.–v.

⁷¹ Az örmény apostoli egyháznak a monofizitizmushoz fűződő viszonyáról lásd Karekin Sarkissian: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London 1975. (2nd Edition.)

⁷² APF Acta SC. Vol. 89/II. Fol. 345r.–346/v.; APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 205r.–208/v.; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 273r.–277/v.

⁷³ APF SOCG. Vol. 623. Fol. 278r.

Xaç'atur vardapet ugyanakkor továbbra is kiállt az erdélyi örmények mellett a Propaganda Fidének 1720–1721 között elküldött jelentéseiben. Ezek szerint Mártonffy püspök továbbra is illetéktelenül avatkozik be az unitus egyház ügyeibe. Ugyanakkor többször is felhívta a figyelmet, hogy Oxendio püspök halála óta nincs betöltve a hivatala, és arra tett több alkalommal is javaslatot a Propaganda Fidének, hogy mielőbb nevezzen ki, illetve szenteljen fel lehetőleg örmény születésű és unitus hitű címzetes püspököt az örmények élére, mert különben egyházuk Erdélyben elenyészik, és ezáltal eltűnhet az örmény kultúra.⁷⁴ Viszont erre a feladatra az erdélyi római katolikus püspököket alkalmatlannak tartotta. Véleménye szerint az esetleges címzetes püspöki kinevezés nem fogja zavarni az erdélyi püspök joghatóságát, mert továbbra is a Szentszék és nem az erdélyi püspökség felügyelete alá tartozna.⁷⁵ Ezenfelül arra is felhívta a Propaganda Fide bíborosainak a figyelmét, hogy a nevezett intézmény rendszeresen küldjön ki az erdélyi örmények közé apostoli vizitátorokat, hogy ellenőrizzék, illetve segítsék az örmény unitusokat hitük helyes gyakorlásában.⁷⁶

Mártonffy püspököt ugyanakkor kellemetlen meglepetéséként érte az erdélyi (kolozsvári) jezsuiták fellépése. Ők ugyanis ebben a vitában az örmény vizitátort és az örmény unitus közösséget támogatták. Az ő kiállásuk azért is volt meglepő, mert korábban a néhai Oxendio püspök latinizációs egyházpolitikáját támogatták Erdélyben. Viszont álláspontjuk az 1719. évre jelentősen megváltozott. Ők a Lengyelországban működő és tanító theatinus atyákhoz hasonlóan (és vélhetően hatásukra) az örmény unitus hit megtartása mellett törtek lándzsát. A jezsuiták úgy vélték, hogy az eltúlzott latinizáció, valamint az eretnekséggel történő alaptalan vádaskodás és riogatás sokkal többet árt a római katolikus egyháznak. Azaz az ilyenfajta egyházpolitika csak azt éri el, hogy az örmény hívek tényleg visszamondják az egyházi uniót, és elhagyják az unitus hitet, ezzel ellentétben pedig a római katolikus egyház érdeke meg az, hogy szilárdan megtartsa őket saját egyháza kebelén. Így az erdélyi örmény unitus rítust meg kell tartani, és a római katolikushoz kell igazítani, ahogyan azt Lengyelországban tették.⁷⁷

Mindenestre Mártonffynak az örményekkel fennálló ügye egyáltalán nem oldódott meg, mert a püspök 1721-ben elhunyt. Sőt nem sokkal később az általa bevádolt Lazar Budachowicz is eltávozott az élők sorából. Ezt követően a Propaganda Fide ezt az ügyet lezártak tekintette. Xaç'atur vardapet leveleit és jelentéseit azonban 1722. szeptember 21-én tárgyalta. A püspök-kérdéssel kapcsolatban ugyan újfent nem hoztak érdemi döntést, de abban az ott üléselő bíborosok mindenképp megegyeztek, hogy rendszeresen delegálnak Erdélybe apostoli vizitátorokat az örmények közé.⁷⁸

Végül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy milyen szándékok vezérelték püspöki hivatala idején Mártonffy Györgyöt az erdélyi örményekkel kapcsolatban.

A püspök hozzáállása az erdélyi unitusok kérdésében érthető volt. Viszonylag rövid ideig tartó főpapi hivatala során mindvégig azon fáradozott, hogy visszaállítsa az erdélyi

⁷⁴ APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 80r–81v.

⁷⁵ APF SOCG. Vol. 623. Fol. 278r.–279r., Fol. 281r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 97r.–v.

⁷⁶ APF SOCG. Vol. 623. Fol. 282r., Fol. 283r.–284v., Fol. 291r., Fol. 293r., Fol. 294r.

⁷⁷ APF Lettere SC. Vol. 109. Fol. 82v.–83v., Fol. 111v., Fol. 112v.–113r., Fol. 191r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. Fol. 80r., Fol. 97r.; ARSI Fondo Austria Historia. Vol. 176. Pag. 106.

⁷⁸ APF Acta SC. Vol. 92. Fol. 58r.–65v.; APF SOCG. Vol. 633. Fol. 58r., Fol. 314r.–315r. APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 227r.; APF Lettere SC. Vol. 113. Fol. 707r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 467r.

katolicizmusnak a korábbi évszázad során megtépázott tekintélyét. Sok más 17. század végi és 18. század eleji magyarországi főpaphoz hasonlóan az unitus egyházakban nem mindig partnert, hanem riválist látott. Mártonffy Erdélyben egyöntetűen egy központositott egyházmegyében gondolkodott. Ebbe a képbe pedig sem az unitus hitű románok, sem az unitus hitű örmények nem fértek bele. Erdélybe jövetele után nem sokkal azért is fordult az örmények ellen, mert a románokkal ellentétben az erdélyi örményeknek éppen akkor nem volt egyházi vezetőjük. Oxendio püspök halála után sem a Szentszék, sem pedig az örmény közösség képviselői nem tudtak dűlőre jutni az utódlás kérdésében.⁷⁹ Mártonffy továbbá tisztában volt azzal is, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt az örmény közösség számarányában jelentősen meggyengült. Ezért igyekezett befolyását mielőbb e közösségre is kiterjeszteni, ami óhatatlanul is feszültségekkel és konfliktusokkal járt.

Ezen túlmenően Mártonffy megörökölte néhai Oxendio püspök azon problémáját is, hogy az örmény közösség továbbra is makacsul ragaszkodott a saját egyházi szokásaihoz. Nem is beszélve arról, hogy Mártonffy püspökségének idején az „Úr szőlőskertjében” munkálkodó erdélyi örmény papok többsége Lembergben, az Örmény Kollégiumban végezte teológiai tanulmányait, ahol az oktatásban a latin rítus mellett igen nagy hangsúlyt fektettek a latinhoz igazított örmény unitus rítus elsajátítására is. Így az ott tanult örmény papok teljesen más egyházi kultúrában nevelkedtek és szocializálódtak, ami viszont rengeteg új konfliktusmezőt nyitott meg Erdélyben a római katolikus egyház képviselőivel szemben. Ezért nem meglepő, hogy a rítusbeli különbségek miatt a katolikus egyház képviselői az örmény unitusokat másodrangú katolikusoknak tekintették, és szokásaikat a mindenkori eretnenség melegágyának tartották.

Azonban Mártonffy örmény egyházpolitikájának volt egy másik olvasata is. Egyértelműen ki akarta terjeszteni az egyházi joghatóságot az erdélyi örményekre és a románokra. Az ő elképzelése az volt, hogy Erdélyben kizárólag egy egyházmegye, egy római katolikus püspökség, illetve egy püspök létezhet, és nem több. Lényegében a Szent Hivatal Legfőbb Kongregációjának 1720. évi jelentése ebben a szándékában erősítette meg a püspököt. A betöltetlenül álló örmény püspöki hivatal áldatlan *ex-lex* állapota pedig kapóra jött neki. Sőt ebben nagy segítségére sietett a néhai Oxendio püspök példája is, akinek a szentszéki hatóságok az 1690. évi kinevezése óta – többek között az erdélyi katolikusok akkori sanyarú helyzete miatt – meghagyták az erdélyi latin szertartású katolikusok lelki gondozását is.⁸⁰ Ezért szentelt fel római katolikus papokat, templomokat stb. Erdély-szerte.⁸¹ Ez pedig Mártonffy számára külön ürügyet jelentett, hogy beleavatkozzon az erdélyi örmény unitus egyház ügyébe, és ezáltal megszerezze az örmények feletti teljes egyházi befolyást.⁸² A Propaganda Fide ugyan rosszallásának adott hangot, hogy Mártonffy átlépi saját egyházi joghatóságát, de ebben az ügyben, – vélhetően a magyar katolikus egyház nyomására – az erdélyi örmények

⁷⁹ APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 582.; APF SOCG. 601. Fol. 550/r.-v.; APF Lettere SC. Vol. 104. Fol. 231/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 588r.

⁸⁰ APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.-8/v

⁸¹ Sajnos az erről szóló eredeti dokumentumok megsemmisültek, és csupán másolataik maradtak fenn az 1780-as évekből. APF Acta SC. Vol. 152. Fol. 368r.; APF SOCG. Vol. 861. Fol. 92r.; APF SC. Fondo Armeni. Vol. 16. Fol. 775r.–781/v.

⁸² *Symbolae ad illustrandam historiam 919–922*; Paul Shore: *Jesuits and the Politics of Cultural Pluralism in Eighteenth Century Transylvania. Culture, Politics, and Religion, 1693–1773*. Rome 2007. (Bibliotheca Instituti Historici Societatis Iesu 61.) 76.

kérésére nem fogantatosított semmilyen érdemi lépést Mártonffy elmarasztalására. Ő pedig ily módon az erdélyi unitus örmény egyházat is a saját egyházi joghatósága alá tartozónak tekintette. Ezért is illette az örményeket jogtalanul az eretnokség és a szakadárság vádjával, és ezt eszközül kívánta ellenük felhasználni. A rítusbeli különbségekből fakadó fontos történelmi okokat és körülményeket pedig szándékosan figyelmen kívül hagyta.⁸³

Ugyanakkor Mártonffy püspököt nem szerencsés tudatos örményellenességgel megvádolni. Ő a saját szemszögéből, a saját korában, a lehető leghelyesebben kívánt eljárni. A Rákóczi-szabadságharc után meggyengült erdélyi örmény közösség meg a kezére játszott. Az örményekkel szembeni politikáját csak azért nem tudta kiteljesíteni, mert 1721-ben elhalálozott, és ez a feladat az utódaira hárult.

Mártonffynak ugyanakkor nemcsak az örményekkel, hanem az unitus (görög katolikus) erdélyi románokkal is meggyűlt a baja. Az 1697–1701. évi gyulafehérvári egyházi unióban tevéleges szerepet játszó püspökök, Atanasie (Atanáz) Anghel, a Rákóczi-szabadságharcot követően megtépzott tekintéllyel, elszegényedve és elhagyatottan távozott az élők sorából az 1713. évben.⁸⁴ Halála után Mártonffy püspök az erdélyi örményekhez hasonlóan be szándékozott avatkozni az unitus románok egyházi ügyeibe. Viszont az egyik alapvető különbség itt abban mutatkozott meg, hogy az erdélyi románok számarányukat tekintve sokkal erősebb közösséget alkottak, mint az örmények, még akkor is, ha igaz az a megállapítás az erdélyi románsággal kapcsolatban, hogy köreikben szép számmal akadtak ingadozó hitű egyházi és világi személyek.

Ám mindezek ellenére az erdélyi unitus románok elérték a szentszéki hatóságoknál, hogy a néhai Atanáz püspök helyére korábbi vikáriusát, Pataki Nemes Jánost (1680–1727), a római Collegium Urbanum egykori növendékét nevezzék ki címzetes püspököknek. Ráadásul Patakit az unitus román papság már az 1715-ben megtartott nagyszebeni zsinaton püspökké választotta. Mártonffy püspök ugyan a Propaganda Fidének címzett leveleiben heves tiltakozásának adott hangot, a Szentszék azonban ezt teljesen figyelmen kívül hagyta. Sőt Mártonffy helyzetét tovább rontotta ebben a vonatkozásban, hogy Pataki megválasztását, illetve kinevezését maga a bécsi udvar is támogatta.⁸⁵

Az új román unitus püspököknek azonban tüstént szembe kellett néznie három nagyon fontos problémával: az Erdélyben új erőre kapó ortodoxokkal, illetve a bihari és a máramarosi unitus rutének egyházi hovatartozásának a problémájával.⁸⁶ Ez utóbbival kapcsolatban még a néhai Atanáz püspök éles konfliktust vállalt fel De Camillis József Jánossal (1641–1706), a rutének munkácsi unitus püspökével, valamint utódával, Bizánczy Györggyel (1657–1733), amiért ki akarta terjeszteni a bihari és a máramarosi ruténekre az egyházi joghatóságot.⁸⁷

⁸³ APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 219r.

⁸⁴ APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 679r.–680v.; Az erdélyi románok egyházi uniójában Oxendio püspök tevélegesen is részt vett, mivel 1701-ben román nyelvtudása miatt maga ellenőrizte az uniós nyilatkozatot. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 219.

⁸⁵ APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 231r.–234v., APF Acta SC. Vol. 87. Fol. 141r.–143v., Fol. 201r.–v.; APF SOCG. 569. Fol. 582r.–v., Fol. 606r.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 446r.–447v.; APF SOCG. Vol. 577. Fol. 303r.–304v.; APF SOCG. Vol. 590. Fol. 358r.–360v.+361v.; APF SOCG. Vol. 605. Fol. 317r.–334v.; APF SOCG. Vol. 609. Fol. 58v.; APF SOCG. Vol. 609. Fol. 68.; APF LDSC. Vol. 99. Fol. 107v.; ELTE EKK. Coll. Kapr. Második Sorozat (= B). Cod. 20. Pag. 201–202., Pag. 203–205.

⁸⁶ APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 4. Fol. 86r., Fol. 94r.–v., Fol. 95r.–v.

⁸⁷ Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember.” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése.* Nyíregyháza 2011. (Collectanea Athanasiana 1. Studia 4.) 121. A továbbiakban Véghseő Tamás: „mint igazi egyházi ember”

A harmadik probléma Pataki püspök számára pedig nem meglepő módon maga Mártonffy püspök volt. Ugyanis Pataki püspök helyzetét nagyon megnehezítette az erdélyi püspök fellépése 1716-ban.⁸⁸ Az erdélyi örményekhez hasonlóan Mártonffy az 1215. évi IV. lateráni zsinat kánonjaira hivatkozva akarta kiterjeszteni egyházi joghatóságát az unitus hitű erdélyi románokra. Ezért Patakit semmilyen szinten sem volt hajlandó elismerni püspöknek, hanem csak „szimplán” vikáriusának, aki neki lett volna minden egyházi ügyben alárendelve.⁸⁹

Az erdélyi unitus románok viszont hatékonyabban álltak ellen, mint az örmények. S öt esztendőn át húzódó durva, személyeskedő vitákat követően elértek a Szentszéknél, hogy önálló egyházmegyét állítsanak fel.⁹⁰ Ráadásul Róma ez idő tájt meglepő módon igen gyorsan cselekedett. Mártonffy püspök kifogásait negligálva, XIII. Ince (1721–1724) pápa a *Ratione congruit* kezdetű bulla kiadásával az erdélyi unitus románok számára Fogaras székhellyel új egyházmegyét alapított 1721. február 3-án. Az első megyéspüspöknek pedig a már említett Pataki Nemes Jánost nevezték ki.⁹¹ Ezzel Mártonffy azon koncepciója, hogy Erdélyben csak egy Rómához hű püspök, egy püspökség és egyházmegye létezhet, lényegében megbukott. Ez a konfesszionális helyzet ugyanakkor némi hasonlóságot mutatott a munkácsi unitus püspökség és az egri római katolikus egyházmegye között fennálló joghatósági viszályal. A különbség itt az volt, hogy a nevezett konfliktus több évtizeden keresztül húzódott, míg a románok esetében alig néhány esztendőt ölelt fel. Ugyanis az egri püspökség a munkácsi unitus egyházmegye tényleges 1771. évi felállításáig, valamint Bradács János (1732–1772) megyéspüspök kinevezéséig mindent megtett annak érdekében, hogy hatáskörét kiterjessze az unitus rutén hívekre, és mindvégig kétségbe vonta a munkácsi unitus püspökség létjogosultságát.⁹²

Mártonffy püspök érdeme és szerepe az erdélyi katolicizmus megújításában megkérdőjelezhetetlen. Viszont a közelmúltban előkerült források fényében elmondható, hogy nem állja meg helyét az a nézet, hogy az erdélyi unitus örményekkel fennálló kapcsolata harmonikus és egyúttal konfliktustól mentes volt. Ez a nézet a kutatások tükrében mindinkább mítosznak bizonyult amellyel a tudománynak egyszer és mindenkorra le kell számolnia.

⁸⁸ APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 231r.–234r.

⁸⁹ APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 4r., Fol. 179r.; APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 677r.–679v.; APF SOCG. Vol. 618. Fol. 300r.–v., Fol. 398r.–399v.; APF LDSC Vol. 108. Fol. 353v; Erről lásd még Greta Monica Miron: *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*. Cluj–Napoca 2004. 2004. 65–72; Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok 274.

⁹⁰ APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 677v.–679v.; APF SOCG. Vol. 618. Fol. 396r.; APF SOCG. Vol. 627. Fol. 287r.–v., Fol. 289r., Fol. 290r.

⁹¹ APF CP. Vol. 100. Fol. 94r.–98v.; ELTE EKK. Coll. Kapr. B. Cod. 20. Pag. 206–212.; Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus szervezet kifejlődése. = Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 140.

⁹² Zsatkovics Kálmán: *Az egri befolyás és az ellen folytatott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történetében*. Századok 13(1884). 680–696, 766–786, 839–877.; Végheő Tamás: „...mint igazi egyházi ember” i.m. 140–143.

Bishop György Mártonffy and the Armenians in Transylvania

Keywords: György Mártonffy, bishop, Transilvanian Armenians, 18th Century

This article is dedicated to the unknown chapter of the Armenians' church-history in Transylvania in the early 18th century. Bishop György Mártonffy (1663–1721) himself is regarded as a key figure of the Roman Catholicism during the period of the Catholic Renewal in Hungary and Transylvania. According to scholarly accepted belief, Bishop Mártonffy had a very cordial relation to Armenian communities in Transylvania.

However, the newly discovered sources, kept at the Holy See's archives in Rome, have definitely tinged this belief. In 1718 and 1719, Bishop Mártonffy and his fellows composed a couple of letters, addressed to the Holy See's authorities. In these documents, they reported upon the Armenians' ecclesiastical errors and abuses in Transylvania, which caused a harsh conflict to the Armenian community in Transylvania. Moreover, Mártonffy knew with a complete certainty that the Armenians in Transylvania had already declared their church-union officially with Rome since 1689.

In addition, this act initiated by Bishop was clear. Bishop Mártonffy, in fact, wanted to extend his ecclesiastical jurisdiction over the Armenians. Furthermore, hereby, the bishop took advantage of the opportunity that the Armenians' bishopric see had been still vacant since Oxendio Virziresco (1654–1715), the first Uniate (Catholic) bishop of the Armenians, deceased in 1715. Therefore, the main aim of this brief article is to enlighten the historical background of this conflict very thoroughly, resting upon the partly discovered and undiscovered sources, as well as analysing critically a handful of secondary literature.